

TAPPRA MARTYRER OCH KATOLSKA BRÅKMAKARE

OM NÅGRA HISTORISKT BETINGADE TRADI-
TIONER I DEN SVENSKA BILDEN AV POLEN

MAGDALENA ŻMUDA-TRZEBIATOWSKA

Adam Mickiewicz University, Poznań

ABSTRACT. The article puts together and describes four main traditions of the Swedish perception of the Polish, which have been formed through the centuries by the conflicts and encounters, as well as similarities and differences in the development of societies in these two countries. The historically qualified notions about the Polish as courageous warriors, innocent martyrs, anarchy rioters and catholic fanatics reappear also in Swedish press articles that were published after 1989, sometimes gaining a new meaning. These notions should be interpreted in the background of national narratives of the Swedes since images of the others are being often used while defining one's own group and consequently they should be seen as a substantial constituent of national identity.

Jämförelser mellan den egna gruppen och andra folkgrupper anses av flera forskare spela en nyckelroll vid konstruktion av den nationella identiteten. Föreställningen om hurdan man är relaterar alltid till föreställningen om hurdan man inte är. Tanken att "vi" inte kan finnas utan "dem" som har sina rötter i socialpsykologin och övertygelsen att den egna nationella gemenskapen endast kan föreställas om man samtidigt föreställer sig främmande gemenskaper¹ åberopas alltid när man försöker analysera växelverkan mellan en nations självbild (= summan av nationella berättelser och kärnan i den nationella identiteten) och bilder av de andra som nationen i fråga

¹ "If nationalism is an ideology of the first person plural, which tells 'us' who 'we' are, then it is also an ideology of the third person. There can be not 'us' without a 'them'." påpekar Michael Billig som följer Henri Tajfels tankegångar. Billig, Michael. 1995. *Banal Nationalism*. London: Sage publications, s. 78.

skapar. ”Nationerna förför varandra till att känna igen sig sig själva i de andras bilder” konstaterar den danske antropologen Michael Harbsmeier.² ”När man beskriver andra, är det i själva verket sig själv man försöker beskriva”, förklarar en annan dansk, etnologen Anders Linde-Laursen.³

I följande artikel ska jag redogöra för de historiskt betingade traditioner som präglar den svenska polenbilden fram till slutet av 1980-talet och samtidigt reflektera över hur dessa har påverkats av svenska nationella berättelser. I artikelns avslutande del försöker jag spana in dessa grundföreställningar i den nyare svenska rapporteringen från Polen, närmare bestämt i texterna som publicerades i den svenska pressen (*Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet*, *Sydsvenska Dagbladet*, *Arbetet*, *Aftonbladet* och *Expressen*) under den polska transformationsperioden 1989–1999. Artikeln bygger dels på den tidigare existerande forskningen kring polsk-svenska relationer (som bl.a. bedrivits av Kazimierz Ślaski och Andrzej Nils Ugglä) och dels på de analyser som jag gjorde inom ramen för min doktorsavhandling där jag undersökte polska och svenska bilder av varandra förmedlade i bägge ländernas dagspress.

I den traditionella svenska polenbilden kan man urskilja fyra grundtraditioner enligt vilka polacker betraktas som:

- krigare och upprorsmän,
- anarkister och bråkmakare
- offer och martyrer
- uttalade katoliker

KRIGARE OCH UPPRORSMÄN

Att polacker karakteriseras av ”krigiska instinkter och stark nationalkänsla” var i början av 1900-talet en så pass utbredd uppfattning i Sverige att den ingick i den karakteristik av polackernas lynne som påträffas i lexikonet *Nordisk Familjebok* från år 1915.⁴ Men föreställningen om polacker som ett krigiskt sinnat folk har mycket äldre anor och är en av de tidigaste inslagen i den svenska polenbilden. Den har under historiens lopp genomgått olika, skilda inkarnationer: från bestördhet över den polsk-litauiska segern över Tyska orden i slaget vid Grun-

² Citat efter: Löfgren, Orvar. 1995. Nationella arenor. I: Ehn, Billy; Frykman, Jonas; Löfgren, Orvar. *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*. Stockholm: Natur och Kultur, s. 33.

³ Linde-Laursen, Anders. 1991. ”... derfra min verden går” – om national identitet. I: Linde-Laursen, Anders, Nilsson, Jan Olof (red.). *Nationella identiteter i Norden – ett fullbordat projekt?* Nordiska rådet, s. 11; Jfr: Kristiansen, Kristof K., Rasmussen, Jens R. (red). 1988. *Fjendebilleder og fremmedhad*. FN-forbundet, s. 10.

⁴ *Nordisk Familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi*. 1915. Stockholm: Nordisk Familjeboks Förlags Aktiebolag. Tjugoförsta Bandet, spalt 1198.

wald / Tannerberg år 1410 som noterades i klosterkrönikorna i Vadstena och Visby⁵ genom Gustav Vasas önskemål att ha Polen som Sveriges mäktiga bundsförvant vid mitten av 1500-talet⁶ till glödande beundran för polska frihetskämpar som gång på gång tog upp kampen för sitt hemlands självständighet i de nationella upproren på 1800-talet och i andra världskriget och som sedan motsatte sig den kommunistiska regimen. År 1980 bevakades de polska strejkerna (framförallt strejken på Leninvarvet i Gdańsk) av utsända svenska journalister som i sina artiklar lämnade mycket plats åt att beskriva de strejkande arbetarnas beslutsamhet, uthållighet och deras orubbliga tro på seger.⁷

Bland de affirmativa skildringarna av tappra polacker nedtecknade genom århundraden finns hyllningar till stora ledargestalter: kungen Jan III Sobieski som vann en spektakulär seger över turkarna i slaget vid Wien år 1683,⁸ upprorsledaren Tadeusz Kościuszko som vistades i Sverige efter att ha befriats från rysk fångenskap,⁹ marskalken Józef Piłsudski som ledde det återuppståndna Polen och stoppade bolsjevismens frammarsch i slaget vid Warszawa 1920.¹⁰ Till den här traditionen anknöt man på 1980-talet och i början av 1990-talet när uttrycksfulla porträtt av kommunismutmanaren Lech Wałęsa skapades i den svenska pressen.¹¹

I olika historiska sammanhang har också svenska kommentatorer uttryckt beröm för det polska folket som helhet, för dess ”sega livskraft, dess lågande patriotism och dess aldrig sviktande hjältemod i striderna för sin frihet” (Anton Nyström)¹² eller påmint om alla namnlösa hjältar som blivit ”ett lysande föredöme i fosterlandskärlek och gått till historien” (Torgny Segerstedt).¹³

⁵ Ślaski, Kazimierz. 1977. *Tysiąclecie polsko-skandynawskich stosunków kulturalnych* (= *Wydawnictwa Instytutu Bałtyckiego w Gdańsku* 10. *Seria skandynawoznawcza*, tom IV). Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, s. 82–83.

⁶ Kersten, Adam. 1973. *Historia Szwecji*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, s. 176–178.

⁷ Svenska korrespondenter i Polen var Mika Larsson (*SvD*), Per Sjögren (*DN*), Jan Lindström (*Expressen*). Mika Larsson (som sedan skulle bli kulturattaché vid den svenska ambassaden i Republiken Polen) samlade sina intryck från den perioden i boken *Det började i Gdańsk* (1981).

⁸ Den polske kungen fick ett gratulationsbrev från drottning Kristina och senare hyllades han i en dikt av Sophia Elisabeth Brenner, publicerad år 1712; Ślaski, op. cit., s. 203, 208; Uggla, Andrzej Nils, 1989. *Från politik till litteratur. Sveriges väg till den polska nationella diktningen under 1800-talet i sju studier* (= *Uppsala Slavic Papers* 15). Uppsala: Department of Slavic Languages. Uppsala University, s. 13.

⁹ Ślaski, op. cit., s. 258 och 260.

¹⁰ Med största vördnad presenteras Piłsudski i boken *Det återuppståndna Polen* skriven av slavisten Gunnar Gunnarsson (1935). Om den polske hjälten skrev senare den svenske militärattachén i Polen, Erik de Laval, i boken *Marskalk Piłsudski* (1939). Se: Szymański, Jan. 1997. *Szwecja w świadomości polskiej na przełomie XIX i XX wieku. I: Szwecja w XX wieku. Polskie fascynacje i rozczarowania*. Dni Kultury Szwedzkiej. Wrocław, s. 15.

¹¹ Jag återkommer till det i senare delen av artikeln.

¹² Nyström, Anton. 1925. *Polen förr och nu*. Stockholm: Hökerbergs, s. 3; A. Nyström (1842–1931) var läkare, föreläsare, folkbildare och författare till historiska skrifter.

¹³ Citat efter: Uggla, Andrzej Nils. 1986. *Den svenska polenbilden och polsk prosa i Sverige 1939–1960. Två studier i reception*. (= *Uppsala Slavic Papers* 12). Uppsala: Department of Slavic Languages. Uppsala University, s. 36; T. Segerstedt (1876–1945), professor i religionshistoria och huvudredaktör för Göteborgs Handels- och Sjöfarts-tidning var under andra världskriget en av de ledande antinazistiska skribenterna.

Det är nödvändigt att lägga märke till inhemska undertoner som ofta kan höras i svenskarnas lovsånger till polackernas tapperhet. Reaktionen på de polska upproren 1830 och 1863 måste betraktas mot bakgrund av svensk-ryska relationer. Som Andrzej Nils Ugglå påpekar var det inte sällan som man ”i den polska frihetskampen såg ett tillfälle för Sverige att ta hämnd på ryssarna”.¹⁴ Förlusten av Finland år 1809 var ett hårt slag för svenska stormaktsdrömmar, ett nationellt sår som skulle förbli oläkt under resten av seklet. Svenskt intresse för upproren i Polen var bara i en liten omfattning manifesterat i politisk handling men polackernas kamp mot tsarregimen väckte genklang i den svenska litteraturen.¹⁵ I talrika dikter och skrifter sökte man paralleller mellan det polska hjältemodet och gamla nordiska dygder och man hoppades på att det polska exemplet skulle hjälpa att återuppliva den svenska nationalkänslan. ”När skall Polens vita örn väl/ Träda an sitt vikingståg./ Spänna starka vingars segel/ Ut på himlens ljusblå våg?” frågade bl.a. Fredrik Cygnaeus i dikten ”Kościuszkos sång till örnen”.¹⁶

På ett liknande sätt ställdes polackernas tappra kamp mot Nazityskland under andra världskriget i kontrast mot svenskarnas passivitet och medgörlighet.¹⁷ ”Landet utan quisling” var en beteckning som upprepades i texterna om det kämpande Polen skrivna av svenska intellektuella.¹⁸

Även om man får konstatera att uppskattande berättelser dominerar i det breda historiska perspektivet bör man inte glömma att polackernas tapperhet kunde också, beroende på rådande omständigheter ifrågasättas, och deras kampvilja omtolkas till grälsjuka. Ett tydligt exempel är här svensk krigspropaganda från 1600-talet¹⁹ som förmedlar en fiendebild konstruerad enligt konstens alla regler: vi (svenskar) är modiga, hederliga och framgångsrika, de (polacker) – fega, lömska och odugliga.²⁰ Beundran för polackernas hjältemod och offer-

¹⁴ Ugglå, *Från politik till litteratur...*, s. 15. Se även: Wróblewska, Jadwiga. 1986. *Szwecja wobec powstania styczniowego. (= Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Seria monografii 84)*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Cieślak, Tadeusz. 1973. *Polska i Skandynawia w XIX i XX wieku*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

¹⁵ Om den svenska polenlyriken som reaktion på novemberupproret 1830 och januariupproret 1863 läs mer i: Ugglå, *Från politik till litteratur...*, s. 113-115.

¹⁶ Citat efter: Ugglå, *Från politik...*, s. 29; jfr: s. 31.

¹⁷ Bland annat i broschyrerna *Warszawa!* och *Kända svenskar om Polen* publicerade 1944 som reaktion på Warszawaupproret. Se: Ugglå, *Den svenska polenbilden ...*, s. 23-42.

¹⁸ *Landet utan Quisling* hette boken av flyktingen Stefan Norwid (pseudonym för Tadeusz Nowacki) som kom ut i svensk översättning 1944. I sitt bidrag i broschyren *Kända svenskar om Polen* påpekar Marika Stiernstedt att Polen verkligen förtjänar detta namn. ”Quisling” (efter Vidkun Quisling, grundare till det norska nazistpartiet Nasjonal Samling) står för ”förrådare”. Se: Ugglå, *Den svenska polenbilden...*, s. 36.

¹⁹ Ślaski, op.cit., s. 215-217.

²⁰ Enligt den s.k. spegelbildsterorin formulerad av den amerikanske socialpsykologen Urie Bronfenbrenners fungerar fiendebilder i bägge sidor. I den polska krigspropagandan var svensken den onde och grymme och polacken den ädle och hjältemodige. Jfr: Neuger, Leonard. 2000. *Från skurkaktig barbar till kåt intellektuell. Svensken i polsk litteratur. I: Törnquist-Plewa, Barbara (red). Sverige och Polen. Nationer och stereotyper. (= Slavica Lundensia 20)*. Lund: Department of Slavonic Studies. Lund University, s. 115. Om konsten att konstruera fiendebilder läs mer i: Kristiansen; Rasmussen, op.cit., s. 10-11. Om spegelbildsteorin i: Höjelid, Stefan. 1991. *Sovjetbilden i nordisk press. Svenska, norska och finländska reaktioner på sovjetiskt agerande (= Lund Political Studies 67)*, Lund: Studentlitteratur, s. 35.

vilja i kampen för frihet och självständighet som har spridits i Sverige sedan polska nationella uppror på 1800-talet har också fått sin parallellt existerande motbild: föreställningen om Polen som ”politisk oroshärd i hjärtat av Europa”.²¹ Den står i bjärt kontrast till den svenska stabiliteten, tryggheten och oviljan att dras in i yttre konflikter.

BRÅKMAKARE OCH ANARKISTER

Har polackerna själva burit skulden för att deras hemlands självständighet gång på gång har äventyrats och alla försök att uppnå stabilitet och välstånd har varit dömda att misslyckas? Frågan tycks utgöra den röda tråden bland omdömen och kommentarer som ingår i den andra svenska traditionen att se på Polen.

Beskrivningar av grälsjuka, högfärdiga och opålitliga polacker som frodades i svenska propagandaskrifter från 1600-talet ingick till stor del i den fiendebild som konstruerades i krigssyfte. Men skildringar av det politiska kaoset i landet, den utbredda korruptionen och de arroganta adelsmän som gång på gång utropade sitt ”Jag vill inte” (liberum veto) och därmed stoppade alla viktiga beslut påträffas också i dagböcker och reseskildringar från 1700-talet och får då illustrera det fortskridande förfallet av den polska adelsrepubliken.²² I dessa föreställningar har begreppet ”polsk riksdag” sina rötter. Än idag används det i svenska språket i bemärkelsen: ”församling eller sammankomst där det råder stora motsättningar, oreda i formella saker och oförmåga att fatta beslut”.²³

Efter att ha betraktats som potentiell och önskvärd bundsförvant på 1500-talet och som farlig konkurrent till herraväldet i Östersjöområdet på 1600-talet blev Polen under den gustavianska tiden ett varnande exempel för Sverige. Statskuppen genomförd 1772 som resulterade i förstärkning av centralmakten presenterades av Gustav III:s anhängare som den enda åtgärden den unge kungen kunde vidta för att Sverige inte skulle dela Polens öde, det enda sättet att bekämpa anarkin, rädda landet från yttre (rysk) inblandning.²⁴ Bland allmänheten var åsikterna om Polens fall delade. ”Vad fan angår dej Polens affärer?” fick korpralen Mollberg i Bellmans ”Fredmans epistel 45” höra på krogen Rostock där han satt och spelade ”Drottningens polska i Polen” på sin harpa, vilket kan tolkas som ett tecken på varmt engagemang i polenfrågan. ”Polen är straffat, dess öde är utmätt” invändes det bland åhörarna och när Mollberg vägrade sluta spela gick sällskapet från ord till handgripligheter. Harpan blev sönderslagen och korpralen misshandlad.²⁵ Tagen ur sitt ursprungliga sammanhang har frågan ”Vad angår dig Polens affärer?” länge ekat i svenskarnas medvetande och även påverkat den svenska utrikespolitiken.

²¹ Utrycket använt av Andrzej Nils Uggle. Se: Uggle, *Från politik...*, s. 14.

²² Ślaski, op. cit., s. 214-217.

²³ *Bra Böckers Lexikon*. 1988. Malmö: Bokförlaget Bra Böcker, Band 18, s. 220; Lexikonet anger också att ”namnet kommer av den polska riksdagen 1652–1791 där varje medlem hade vetorätt, vilket ledde till oändliga diskussioner”.

²⁴ Kersten, op. cit., s. 274-275; Se även: Ślaski, op. cit., s. 237.

²⁵ Hassler, Göran (red.). 1989. *Bellman* (en antologi). Stockholm: En bok för alla, s. 121-123.

I takt med att neutralitetens betydelse för den svenska självbilden växte blev också svenskarnas ovilja att befatta sig med frågor som skulle kunna äventyra den uppnådda tryggheten starkare, särskilt om tolkningen av det aktuella polska skeendet föreföll flertydig. Att inte blanda sig i Polens affärer betydde att inte behöva ta ställning vare sig det gällde de polska nationella upproren, diskussionen om Polens framtid efter andra världskriget eller det kommunistiska förtrycket. ”Jag vet varken ut eller in. Och jag är absolut neutral i polska frågan. Och vi bör inte blanda oss i Polens affärer”, som författaren Eyvind Johnson sammanfattade svenskarnas reaktioner på Warszawa-upproret.²⁶

Uttrycket ”Polens affärer” upplevde en slags renässans på 1980-talet, i samband med strejken på Leninvarvet och grundandet av den fria fackföreningen Solidaritet. Då nyttjades det framförallt till att manifesteras svenskt stöd åt det polska folket och försäkra att ”Polens affärer angår oss”²⁷ men även med bibetydelsen att Polens inre och yttre situation ter sig oerhört invecklad i jämförelse med det lugna och stabila Sverige.

Åsikten att polacker bara hade sig själva att skylla för landets nedgång kan påträffas i flera svenska skildringar. De negativa dragen i den polska nationalkaraktären kartläggs och de observerade bristerna i det polska politiska systemets utformning tolkas som deras direkta resultat. Om polackernas häftiga temperament som hindrar dem från att fatta genomtänkta och mogna politiska beslut²⁸ skrev Samuel Niklas Casström, en av de svenska diplomater som vistades i Polen på 1700-talet. Och trots utpräglade sympatier som flera svenskar hyste för de polska upprorsmännen på 1800-talet var kritiska kommentarer om de polska adelsmännens högfärd och avundsjuka vilka hade bidragit till statens inre splittring ett återkommande inslag i diskussionen om polenfrågan. Man lade dessutom märke till odemokratiska förhållanden i landet och klyftor mellan det polska herrskapet och de exploaterade och förnedrade bönderna.²⁹ Att Polen hade burit inom sig ”fröet till sin egen upplösning” påpekade bland annat Hans Wilhelm Münnich i boken *Polska frihetskampen* 1863.³⁰

²⁶ I broschyren *Warszawa!* utgiven 1944. Citat efter: Ugglå, *Den svenska polenbilden ...*, s. 34. Eyvind Johnson hyste varmt engagemang i polenfrågan och uttalade sig kritiskt om svenskarnas bristande intresse för det.

²⁷ T.ex: Mårtensson, Ola. ”Visst angår oss Polens affärer”. *Sydsvenska Dagbladet* 1981-11-15.

²⁸ Om polackernas negativa drag skrev också Carl F. Riderstad och Johan Ch. Toll, se: Ślaski, op. cit., s. 268.

²⁹ ”En talrik och herrsklysten adel har ända intill senaste tider genom inbördes afund söndrat landets krafter, och derigenom beröfvat nationen frukterna af segrar, köpta med dess ädlaste blod”, skriver Fredrik Bernhard Cöster i *Historisk återblick af senaste tidens händelser uti Polen* från år 1863. Citat efter: Ugglå, *Från politik...*, s. 122; Både Cöster och Münnich kritiserar den sociala ojämlikheten och byfolkets livegenskap. Jfr: Ślaski, op. cit., s. 294.

³⁰ Ugglå, *Från politik...*, s. 121-122.

Om polacker skulle förmå vara helt självständiga betvivlade i början av 1900-talet, inför Polens återuppståndelse, litteraturvetaren Fredrik Böök³¹ och upptäcksresenären Sven Hedin.³² Om polackernas egoism, politiska närsynhet och oförmåga att ta vara på sina begåvningar skrev Rolf Nordenstreng i sitt verk *Europas människor och folkslag* (1917). Författaren var ganska skeptisk mot framtiden. Han ansåg att den nya Polen inte blir något lycklig land förän nationen har befriat sig från sina ovanor.³³

Den kritiska synen på ”Polens affärer” och de odisciplinerade polackerna, oförmåga till att bygga upp en modern demokratisk stat kan förklaras genom att hänvisa till den status Sverige själv sökte uppnå efter att den militära stormaktstiden tagit slut. Medan Polen drabbades av inbördes anarki och till följd av yttre inblandning förlorade sin självständighet valde Sverige att satsa på inrikespolitiska reformer som banade vägen för den framtida välfärdsstaten. Det under vissa perioder tydliga avståndstagandet var utan tvekan en följd av spända svensk-ryska och senare svensk-sovjetiska relationer, men det är framförallt den svenska pragmatismen som alltid gjort sig gällande i bedömningen av den polska utvecklingen. För en del svenskar var t.ex. meningen med de upprepade nationella upproren helt obegriplig. Dessa betraktades ofta som uttryck för polackernas blinda tro på att deras land genom mirakel kan återfå frihet och självständighet.³⁴

Att bedöma polacker som opålitliga bråkmakare och därför undvika att blanda sig i Polens affärer är dock inte det enda sättet att se på landets stormiga öden. Det finns också en annan tolkning som är polenvänlig och ibland starkt idealiserad. Dess anhängare har under tidens lopp pekat på historiska orättvisor som störde Polens harmoniska utveckling samt utsatte polacker för oförskyllt lidande.

OSKYLDIGA OFFER OCH MARTYRER

Som ett inslag i den svenska polenbilden har medlidandet med det hårt prövade polska folket en relativ ung tradition som kan föras tillbaka till 1800-talet och polska nationella uppror. Samtidigt som man beundrade polackernas hjältemodiga kamp för självständighet började man i artiklarna som publicerades i den svenska pressen lämna allt mer plats åt att berätta om förföljelser och straff som väntade de tappra frihetskämparna efter varje misslyckat upprorsförsök. Beskrivningar av massarresteringar, tortyrer, arkebuseringar, deportationer

³¹ I sin studie om Bööks förhållande till Polen kommenterar uppsalavisten Małgorzata Anna Packalén den protyske Bööks inställning på följande sätt: ”I samma andetag som han önskade polackerna en politisk återuppståndelse, uppmanade han dem att underordna sig tyskarna”. Packalén, Małgorzata Anna. 1998. ”Saningen vill älskas med en sval och stilla kärlek” – om Fredriks Bööks förhållande till Polen. I: Gyllin, Roger; Svanberg, Ingemar (red.). *Bröd och salt. Svenska kulturkontakter med Öst*. (En vänbok till Sven Gustavsson). Uppsala: Slaviska institutionen, Uppsala universitetet.

³² Ślaski, op. cit., s. 388.

³³ Ibidem, s. 388-389.

³⁴ Ibidem, s. 294.

till Sibirien bidrog till att skapa en bild av Polen som ett martyrland.³⁵ Att den ryska tsarregimen stod bakom alla repressalier och hotade att utrota den polska kulturen var ytterligare en anledning att känna sympati med det drabbade folket. Som jag redan har nämnt hade svenskarna inte hunnit komma över förlusten av Finland och känslorna som man hyste för grannen i öst var en osalig blandning av respekt, rädsla och revanchlusta. Till detta känns det nödvändigt att påpeka att den svenska rysskräcken skulle överleva både tsardömet och kommunismen och förbli en ständigt aktualiserad hotbild i den svenska säkerhetspolitiken och ett fast inslag i den svenska identiteten.

Beskrivningar av det tappra motståndet som polacker bjöd den tyska ockupationsmakten och det enorma lidandet som nationen fick utstå förekom parallellt också i texterna publicerade under andra världskrigets sista skede. Boken *Polskt martyrium* som utkom 1944 var visserligen sammanställd av Polska informationsministeriet i London men den startade en livlig debatt om Polens dramatiska situation i vilken orden ”martyrium” och ”martyrer” användes frekvent. En viktig röst i debatten var broschyren *Kända svenskar om Polen* som innehöll känsloladdade yttranden och ställningstaganden i polenfrågan (bl.a. av Harry Martinsson).³⁶ Trettio år senare kunde svenskar läsa i en resehandbok att ”ingen europeisk nation har drabbats hårdare av krigets och ockupationens lidande än Polen. Varje stad, varje kvarter, praktiskt taget varje by har smärtsamma minnen från andra världskriget. Varje familj berördes.” Författaren upplyste om att ”minnet av ockupations hjältar och martyrer” hölls levande bland polacker: ”Kyrkor, palats och vanliga hyresjus bär minnestavlor av stupade eller avrättade. Överallt ser man friska blommor, oftast i rött och vitt, som hyllar offren”.³⁷

På 1980-talet fick svenskar höra om Polens nya politiska martyrer som offrade sitt liv och sin hälsa i kampen mot kommunismen. Det var bl. a. arbetarna som stupade när den strejkande gruvan ”Wujek” stormades i december 1981 av milisenheterna ZOMO och den fria fackföreningen Solidaritets medlemmar som fängslades under undantagstillståndets, misshandlades av vakter och insjuknade på grund av dålig mat.³⁸ Förutom flera namnlösa polska martyrer fanns det några som var kända vid namn. Sonen till oppositionspoeten Barbara Sadowska, den nittonårige Grzegorz Przemyk stoppades av milisen och slogs ihjäl 1983.³⁹ Solidaritetsprästen Jerzy Popiełuszko som arrangerade ”mässor för fosterlandet” och diskuterade politik i sina predikningar kidnapp-

³⁵ Ugglå, Från politik..., s. 65.

³⁶ Ugglå, Den svenska polenbilden..., s. 36-37.

³⁷ Möllerström, Sten. 1973. *Polen ABC*. Warszawa: Sport i Turystyka, sidonummeration saknas, uppslagsord: 'ockupationsminnen'. Anmärkningsvärt är att boken skrevs med polska resehandböcker för tysk- och engelsktalande som förebild och under medverkan av polska experter och publicerades på ett polskt förlag.

³⁸ ”Här sitter 150 oppositionella kvinnor fängslade”. *Svenska Dagbladet* 1982-07-05; Lewis, Paul. ”Fångar misshandlades av vakter”. *Svenska Dagbladet* 1982-07-14.

³⁹ ”En polsk martyr” (ledarartikel). *Svenska Dagbladet* 1983-05-21.

pades och mördades 1984 av statens säkerhetstjänst.⁴⁰ De två fick i den svenska rapporteringen symbolisera såväl det polska folkets oskyldiga lidande som dess medvetna uppoffring.

I beskrivningarna av det polska martyrskapet har man också i olika perioder uttryckt moralisk upprördhet över västmakternas passivitet inför Polens sak. ”Lugnt Europa åser mordet. Mördarn skrattar uti mjugg /åt de diplomaters skrämnskott, åt de papperssablars hugg” skrev den anonyme författaren i dikten ”Polen lider” som publicerades i *Upsala-Posten* på hösten 1863.⁴¹ ”Ingen är beredd att dö för Polen”, påpekade Richard Swartz i *Svenska Dagbladet* när han analyserade faran för sovjetiskt ingripande år 1980: ”i den europeiska historien är scenen nu fri för den sista akt där Polen ensamt får dö inför publiken”.⁴²

Om man analyserar hur martyrtraditionen har spridits i Sverige märker man att den polska offermyten som skapades i polska nationalskaldernas messianistiska visioner ofta saknar den religiösa dimensionen i sin svenska tappning. Den åberopas när man, genom att hänvisa till religionen, försöker förklara polackernas uthållighet och psykiska styrka. I övrigt har svenskarna bara i liten mån tillägnat sig profetian om att Polens uppståndelse skulle bli en upptakt till att befria världen från allt förtryck. Att uppfatta Polen som ”drabbat” snarare än ”utvalt” var en mycket bekvämare tolkning. Istället för att ägna sig åt religiösa grubblerier kunde man uttrycka sitt engagemang i polackernas tragiska öden genom att delta i omfattande välgörenhetsaktioner och manifestera sin solidaritet med de utsatta.

Intresset för de polska familjernas liv under knappa ekonomiska omständigheter var en viktig del av den svenska rapporteringen från senkommunistiska Polen.⁴³ Kontrasten mellan det trygga livet i Sverige och den kamp för att skaffa föda, kläder, läkemedel och stilla andra grundläggande behov som polackerna fick föra väckte medlidande och vilja att hjälpa och bidrog samtidigt till att befästa svenskarnas självbild av en generös välfärdsnation som gärna delar med sig åt de behövande och sämre lottade.

POLACKER-KATOLIKER

Den svenska inställningen till den katolska kyrkan i Polen och polackernas öppet manifesterade religiositet har under historiens lopp varit minst sagt ambivalent.

⁴⁰ Skott, Staffan. ”Bortförde prästen hitad död i damm”. *Dagens Nyheter* 1984-10-31; ”Mördarna i Polen” (ledarartikel). *Dagens Nyheter* 1984-11-01; Person, Lasse. ”Walesa: Prästens minne ska leva i århundraden”. *Expressen* 1985-01-21.

⁴¹ Citat efter: Uggla, Från *politik...*, s. 115.

⁴² Swartz, Richard. ”Motstånd idag – då ingriper Moskva”. *Svenska Dagbladet* 1980-12-14.

⁴³ Lindström, Jan. ”Flera timmar i matkön”. *Expressen* 1981-03-29; Hermansson, Håkan. ”Den dagliga jakten på mat en nervpåfrestande fråga”. *Arbetet* 1980-12-13.

Konfessionella skillnader har sedan reformationens införande av Gustav Vasa varit en viktig faktor som påverkade politiska kontakter och omöjliggjorde den fullständiga överenskommelsen mellan det protestantiska Sverige och det katolska Polen. Från 1500-talets slut kommer berättelser om skrockfulla polska papister och fruktansvärda katolska ritualer.⁴⁴ Sådana berättelser och upprepade varningar för polska jesuiter, ”prästernas värsta sort”⁴⁵ som outtröttligt välvde sina planer för att rekatolisera Norden hjälpte de nybakade svenska lutheranerna att definiera sig mot sina gamla trosbröder.⁴⁶ Den uttalade katolikern Sigismund, son till Johan III och sonson till Gustav Vasa och Polens kung som 1594 också valdes till kung i Sverige hade emot sig den lutherska oppositionen samlad kring hans farbror Karl. Och efter att Sigismund hade blivit avsatt 1599 fick flera katolska intellektuella emigrera från Sverige. Att öppet bekänna sig till katolicism började betraktas som högförräderi.⁴⁷ Visserligen hade svenskarnas fälttåg mot Polen på 1600-talet ingen karaktär av heligt krig och anspelningarna på konfession var mycket starkare i den polska propagandan där svenska inkräktare presenterades som svekfulla kättare som strävar efter att vanhelga katolska helgedomar men misstron mot den katolska kyrkan var vid denna tidpunkt redan fast etsad i svenskarnas medvetande.

På 1700-talet upprördes svenska resenärer i Polen över barockkyrkornas prakt och de kyrkliga ceremoniernas pompa och ståt som stod i bjärt kontrast mot den nöd som kunde observeras bland de lägre samhällsskikten och upplevdes som främmande jämfört med den lutheranska enkelheten. Man uttryckte dessutom stor oro över den polska adelns växande xenofobi och intolerans mot religiösa minoriteter som hade sina rötter i den katolska fanatismen.⁴⁸ Att motreformationen bidrog till att Polen nedsjönk i ”ett andeligt mörker” påpekade också den svenske historikern Fredrik Bernhard Cöster.⁴⁹

Sin kritiska syn på katolicismen började svenskar ompröva först under andra delen av 1800-talet då man insåg sambandet mellan den varma religiositeten och polackernas patriotism och förmåga att bära sitt lidande och aldrig ge upp hoppet om ett självständigt Polen. I den svenska rapporteringen från januariupproret 1863 berättades det om nationella känslor manifesterade under gudstjänster och den religiösa hymnen ”Boże coś Polskę” blev i Sverige

⁴⁴ I sin dagbok från åren 1598-1601 berättar Carl Carlsson Gyllenhjelm som satt fången i Polen, om att kungen Sigismund August brukade rådslå med de mördade spädbarnen vars huvud låg på altaret. Deras andar gav kungen svår på viktiga politiska frågor. Se: Ślaski, op. cit. s. 154-155.

⁴⁵ Ślaski, s. 134.

⁴⁶ Idén om en polsk-katolsk mission i Skandinavien som togs upp av jesuiterna resulterade i att Akademien i Braniewo (Braunsberg) grundades år 1565 av biskopen Stanisław Hozjusz. Den skulle bli ”den katolska propagandans centrum för östersjöländer”. Se: Ślaski, op. cit. s. 131 och 134.

⁴⁷ Ślaski, op. cit., s. 179.

⁴⁸ Ibidem, s. 189, 232.

⁴⁹ *Historisk återblick i anledning af senst timade händelser uti Polen. Fem föreläsningar* (1863). Citat efter Uggla, *Från politik...*, s. 136.

känd under titeln ”Polens frihetsbön”: ”De tusenden, som i kyrkorna, klädda i sorgdrägt, anropade Gud om Fosterland och Frihet, sjöngo, trots de ryska bajonetterna, denna sång, och i hvarje sällskap höjdes den, på en gång en ödmjuk bön till Gud och ett starkt vapen emot förtryckaren.”⁵⁰ I svenska tidningar lämnades också mycket plats åt att beskriva ryssarnas förintelsepolitik gentemot kyrkan.⁵¹

Som polska motståndsmäns tillflykt och den andliga kulturens fäste skulle den katolska kyrkan ånjuta stor respekt under Solidaritetstiden och undantagstillståndet på 1980-talet. Man skrev om ”öppen och livlig intellektuell miljö” som kyrkan skapade och om predikstolar som ”den enda oberoende plattformen i Polen efter världskriget”.⁵² Den mördade prästen Jerzy Popiełuszko kallades för Solidaritetens skyddspatron.⁵³ Bilden av Svarta Madonnan på Lech Wałęsas kavajslag och krucifixen på skolväggarna⁵⁴ betraktades som obestridda symboler för polakernas frihetskamp. Man får dock inte glömma att symbolernas religiösa innebörd till stor del ersattes med den politiska och att den lätthet med vilken svenskarna accepterade den nära relationen mellan religion och politik var starkt knuten till den aktuella kontexten. I ett annat sammanhang skulle madonnamärket kanske uppfattas som ett tecken på Wałęsas bigotteri och krucifixstriden som ett uttryck för den katolska fanatismen.

Även om man i skildringar som avsåg kyrkan i Polen ofta antydde kopplingen mellan polackernas offervilja och deras katolska tro samt återopade bilden av martyrlandet har den mystiska dimensionen av den polska katolicismen alltid varit svårast att begripa för rationella svenskar. Den messianistiska myten, dvs. berättelsen om det utvalda polska folket som ska lida för världens alla nationer liksom den korsfäste och återuppståndne Kristus som förmedlades i de polska romantikernas verk och populariserades i den s.k. svenska polenlyriken från 1800-talet kunde accepteras som en del av frihetskampen men ibland också tolkas som ett uttryck för fanatism och megalomani.⁵⁵ Välmedveten om det var *Sydsvenska Dagbladets* journalist som 1985 förklarade ”För oss som har levt under andra historiska omständigheter kan väl den långt drivna sammanblandningen av katolicism och polsk nationalism te sig litet be-

⁵⁰ Denna upplysning fanns på notbladen med hymnens svenska text delades ut efter banketten i stora Börssalen som ägde rum i samband med furst Konstantin Czartoryski besök i Stockholm i mars 1863. Se: Uggla, *Från politik...*, s. 141.

⁵¹ Ibidem, s. 65.

⁵² Söderberg, Staffan. ”Kyrkan i Polen: en utmaning för CIA och KGB”. *Sydsvenska Dagbladet* 1987-05-06.

⁵³ Leckius, Ingemar. ”Solidaritets skyddspatron”. *Sydsvenska Dagbladet* 1985-03-26.

⁵⁴ Krucifixstriden som bröt ut 1984 efter det att kommunistiska regimen förbjöd att hänga upp krucifix i skolorna och på offentliga platser diskuterades i flera artiklar i den svenska pressen, bl.a.: ”De polska krucifixen” (ledarartikel). *Sydsvenska Dagbladet* 1984-03-16; Persson, Lasse, ”Barnets korståg skakar Polens regering”. *Expressen* 1984-03-19; ”Polens kors” (ledarartikel). *Dagens Nyheter* 1984-03-19; ”Jaruzelski slåss mot krucifixet” (ledarartikel). *Expressen* 1984-03-20.

⁵⁵ Om intresset för polsk nationell diktning och den polska romantiska messianismen läs i: Uggla, *Från politik...*, s. 135-139, 142-147.

tänklig och det rituella tonläget i dessa »mässor för fosterlandet« emellanåt alltför uppskruvat. Det är svårt för oss att i märgen förstå hur det är att leva omgiven av makter som ständigt har hotat själva ens existens, som likt Hitler velat utplåna ens land från världskartan. Även en nation kan nog känna sig »förkastad av människor men utvald av Gud«.⁵⁶

Under efterkrigstiden har svenskar ofta närmat sig den polska katolicismen med en blandning av nyfikenhet och skepsis. Den glödande tron och alla riter upplevdes som en främmande företeelse som knappast kunde rymmas i det alltmer sekulariserade samhällets referensramar. Att betrakta kyrkan i Polen som en del av folkkulturen blev, jämte att uppskatta dess roll i frihetskampen, ett tryggt sätt att hantera den polska katolicismen. En sådan exotisk bild av Polen som ett land av kyrkor och vägkapell, processioner och pilgrimsfärder, helgon och mirakel skapades under mellankrigsperioden.⁵⁷ Den återropades gärna i skildringarna från Folkrepubliken Polen. I sin resehandbok från år 1973 berättade Sten Mölleström följande om polackernas kyrkibesök: »På söndagarna möter man ofta kyrkliga processioner och vid bykyrkorna råder ett nästan medeltida marknadsliv. Bönderna far i bästa ekipaget med finaste hästarna till kyrkan och på kyrkplan möts många människor i folkdräkter kring marknadsstånden».⁵⁸ I bilden som aktualiserades under Solidaritetstiden fanns också ett rejält inslag av exotism då man skildrade folkmassorna som deltog i gudstjänster i det fria, knäböjde på asfalten och kunde sångernas alla verser utantill.⁵⁹

Den svenska inställningen till polackernas katolska tro och dess yttringar har genom århundraden pendlat mellan ovilja mot religiös fanatism och varmhjärtad beundran för den polska kyrkans insatser i att hålla nationella känslor vid livet. Under vissa perioder var sättet att se på katolska kyrkan dessutom nära besläktad med bilden av Polen som ett martyrland. Uppfattningen att polskhet är sammangjuten med »katolskhet», förmedlad bl.a. av Gunnar Gunnarsson i boken *Det återuppståndna Polen*⁶⁰ har ofta använts som utgångspunkt när den polska utvecklingen skulle bedömas, ofta i kontrast till det protestantiska och allt mer sekulariserade Sverige.

⁵⁶ Leckius, Ingemar. »Solidaritets skyddspatron». *Sydsvenska Dagbladet* 1985-03-26.

⁵⁷ Flera beskrivningar av polackernas religiösa liv hittar vi i boken *Det återuppståndna Polen* av Gunnar Gunnarsson. Författaren beskriver bl.a. stämningen som råder när bilden av den Svarta Madonnan på Ljusa berget (Jasna Góra) ska blottas inför samlade pilgrimer: »En kyrkotjänare tänder ljus, klockor pingla och så börjar ridån rullas upp. Ett ögonblick är det andlöst tyst, så falla alla, som ännu stå, ned på knäna, snyftningar bryta sig fram här och var, många ligga med pannan mot det kalla och smutsiga stengolvet och många våga aldrig lyfta sin blick för att skåda den madonna, för vilken de kanske gått till fots genom halva Polen. – Så dana yttringar tar sig tron bland de polska katolikerna.» Gunnarsson, Gunnar. 1935. *Det återuppståndna Polen* (= *Studentföreningen Verdandis Småskrifter* 375). Stockholm: Albert Bonniers Förlag, s. 21.

⁵⁸ Möllerström, op. cit., uppslagsord: »kyrkor».

⁵⁹ Lindström, Jan. »Gud vet... hur det ska gå för strejkledaren – och hans Polen». *Expressen* 1980-09-29.

⁶⁰ Gunnarsson, op. cit., s. 33.

I vilken mån har dessa fyra grundföreställningar påverkat den svenska polenbilden efter 1989 och på vilket sätt har de varit närvarande i den?

Till föreställningen om det tappra polska folket anknyter man när man skildrar polackernas uthållighet som hjälpte dem att genomleva den svåra ekonomiska transformationen på 1990-talet. Man berömmar kampviljan som nu kommit i en ny tappning, framåtandan, anpassningsförmågan och idériokedomen vilka bidrar till landets dynamiska utveckling. Skildringar av denna art är typiska för 1990-talets andra del då de förekom rikligt i samband med Polens inträde i EU.⁶¹

Lech Wałęsas legend kan som jag redan har nämnt lätt placeras i den gamla berättelsen om polska frihetskämpar alltid beredda att ställa upp när fosterlandet var i fara. Beundran för den tappre arbetarhjälten som uttrycktes i texterna från början av 1980-talet når sin kulmen i artiklarna publicerade år 1989 då den första icke-kommunistiska regering är redo att ta ansvar för landets framtid. Wałęsa presenteras som mannen bakom den stora demokratiska framgången och hans ledaregenskaper glorifieras: ”Han håller ord. Han talar sanning. Han har haft tusentals tillfällen att trampa fel men han har hela tiden undvikit fallgroparna och fällorna som kommunistregimen lagt i hans väg. Jag tror att polska folket kommer att följa honom och hans Solidaritet och göra som han vill”.⁶²

Längre fram på 1990 hittar vi i den svenska pressen en helt annat bild av presidenten Wałęsa som nu bedriver en ”styra och härska-politik”. Han beundras inte längre lika okritiskt som förr: ”Wałasas alltmer uttalade förakt för sina motståndare gör ett beklämmande intryck. Han agerar som i en enmansshow, talar om att regera genom dekret och åberopar Gud och Svarta Madonnan”, läser vi i *Aftonbladet*.⁶³ I sina kommentarer tycks svenska journalister anknyta till andra traditionen i den svenska synen på Polen, närmare bestämt skildringar av högfärdiga och fanatiskt katolska polska adelsmän som lät sig drivas av egen nytta och maktlusta och var oförmögna till att rädda landet från framskridande fall. Visserligen kommer Wałęsa från arbetarklassen (i en text kallas han för ”maktfullkomlig tölp”⁶⁴) men hans auktoritära fasoner uppfattas som en fara

⁶¹ Hagerfors, Anna-Maria, Lewandowski, Józef (medarbetare och tolk). ”På jakt efter en ny gemenskap”. *Dagens Nyheter* 1998-03-22; Wästefors, David. ”Det nya Öst ligger öster om Polen”. *Sydsvenska Dagbladet* 1999-07-16; Winiarski, Michael. ”Det är en underbar saga”. *Dagens Nyheter* 1999-10-31.

⁶² Persson, Lasse. ”Fången som befriar Polen. Wałasas liv – en kamp för värdighet”. *Expressen* 1989-08-18.

⁶³ ”Giv akt, Walesa!” (ledarartikel). *Aftonbladet* 1990-11-22.

⁶⁴ ”EU-kandidater tar nya tag” (ledarartikel). *Dagens Nyheter* 1995-02-12.

för demokratin eftersom han verkar ”mer upptagen av att skriva sin egen historia än att ändra Polen”.⁶⁵

I samma tradition har begreppen ”polsk riksdag” och ”Polens affärer” sina rötter. Det första används med jämna mellanrum då man i början av 1990-talet rapporterar om det politiska kaoset i landet, många små partier som kommit in i parlamentet, förödande maktkamp mellan gamla partibröder och regeringar som avlöser varandra. Allt detta betraktas som ett bevis på att polacker inte än lärt sig att hantera sin nyvunna frihet.⁶⁶ Vid olika tillfällen pekar svenska kommentatorer också på polska paradoxer och erkänner att de har svårt att förstå sig på den polska utvecklingen.⁶⁷ Anmärkningsvärt är dock att uttrycket ”Polens affärer” delvis har ändrat sin betydelse. Svenskar vill inte längre distansera sig från Polen utan följer den polska utvecklingen med intresse. Man får dock en känsla av att detta nyväckta intresse som illustreras med parollen ”Polens sak är vår” och det parafraserade uttrycket ”Polens affärer angår oss” kretsar mer kring ekonomiska än politiska frågor. Sverige vill gärna framstå som en viktig partner för det nya Polen, dess mentor och förebild. Citatet ur Bellman blir till exempel ett ledmotiv i en artikel från år 1999 där handelsministern Leif Pagrotsky presenterar regeringens stora satsning ”Polen i fokus”. ”Mollbergs belackare hade fel”, konstaterar han vid slutet, ”Polens affärer angår oss i högsta grad, då som nu”.⁶⁸ Det svenska engagemanget får också en humanitär dimension vilket kan kopplas till den tredje av de svenska grundföreställningarna om polacker och Polen.

Traditionen att betrakta polacker som martyrer har efter 1989 förflyttats till den sociala sfären och framträder tydligt i skildringar av de utsatta grupperna i det polska samhället: sjuka, arbetslösa, barn, pensionärer och kvinnor. Trots att kommunismen är över skulle stora delar av Polens befolkning fortsätta drabbas av dess negativa följder under en tid framåt. Den snabba ekonomiska transformationen har sina vinnare men också sina förlorare. I den svenska pressen berättas det om tiggare som dykt upp på polska gator, ensam-

⁶⁵ Svenning, Olle. ”Strejkledaren som bytte sida”. *Aftonbladet* 1995-03-29; Den pågående devalveringen av Walesas legend i den svenska pressen har jag detaljerat beskrivit i min doktorsavhandling: Żmuda-Trzebiatowska, Magdalena. *Polen-Sverige. Bilden av den andre och den nationella identiteten mot bakgrund av svenska och polska presstexter från åren 1989–1999*. Doktorsavhandling, opublicerad (2002).

⁶⁶ Se bl.a. ”Valet som bäddar för »polsk riksdag«” (osignerad). *Aftonbladet* 1991-10-26; ”Polsk riksdag” (ledarartikel), *Sydsvenska Dagbladet* 1991-10-27; ”Orolig framtid för Polen” (ledarartikel). *Sydsvenska Dagbladet* 1991-10-29. Swartz, Richard. ”Polen på randen till politiskt kaos”. *Svenska Dagbladet* 1991-11-10.

⁶⁷ Rubriken ”Polens affärer” sattes ofta på ledarkommentarer i *Svenska Dagbladet*. Artikeln från år 1988 som handlade om polsk-ryska och polsk-sovjetiska relationer under historiens lopp (1988-07-15) åtföljdes 1989 av en text där den känsliga maktbalansen mellan oppositionen och den gamla regimen granskades (1989-07-05). År 1990 analyserade man under samma rubrik Polens läge efter presidentvalet (1990-12-11) och 1991 och förberedelser till första fullständigt demokratiska parlamentval (1991-02-09).

⁶⁸ Pagrotsky, Leif. ”Polen i fokus”, *Sydsvenska Dagbladet* 1999-04-09.

stående mammor, flerbarnsfamiljer som knappt klarar livhanken och svältpensioner som gör att de äldres liv är allt annat än värdigt.⁶⁹ Polackernas hälsotillstånd presenteras som dåligt och man påpekar att det råder permanent brist på medel inom sjukvården.⁷⁰

Bland de oskyldiga offren som lider på grund av kommunisternas rövarökonomi och de gamla makthavarnas bristande insyn i miljöfrågor är också de barn som föddes i landets mest förorenade område, ”dödens triangel” runt staden Katowice. Berättelser om Polens miljösjuka barn får mycket utrymme i den svenska rapporteringen från början av 1990-talet. Journalister undviker inte drastiska formuleringar: (”Vi vandrar genom salarna på barnsjukhuset och ser små vattenskallar, förvridna ben, flämtande fågelungar som inte får luft”⁷¹) och fokuserar på föräldrarnas förtvivlan (”Skriv att våra barn far mycket illa!”⁷²).

Att jämföra den dramatiska situationen i Polen med den höga livskvaliteten i Sverige blir ofta en utgångspunkt för kommentarer att Polen inte borde lämnas ensamt utan stöd från västvärlden.⁷³ Svenska tidningar engagerar sig gärna i olika individuella fall, berättar om polska barn som kan få vård i Sverige och bli friska och kritiserar invandrarmyndigheternas hänsynslösa utvisningsbeslut.⁷⁴ Appeller om svensk hjälp för utsatta polacker hör hemma både i den svenska självbilden av ett land som ger humanitärt bistånd till alla behövande och i den traditionella synen på polacker som en martyrnation.

Det nya Polens martyrer blir ofta kvinnor. Deras position i samhället bedöms som tämligen svag. Dessutom faller de ofta offer för politiska utspel i den ka-

⁶⁹ Thall, Anders. ”Tiggare på gatan – ny polsk företeelse”. *Sydsvenska Dagbladet* 1991-04-14; Rawa, Tadeusz. ”För Stanisława var det bättre förr”. *Sydsvenska Dagbladet* 1991-08-02; Sjö, Björn. ”Rikare i anden än i börsen”. *Arbetet* 1993-07-11. Ågren, Annika. ”Polens fattiga tvingas ut på gatan”. *Sydsvenska Dagbladet* 1994-06-24; Hellström, Tobias. ”Polens vinnare... och förlorare”. *Expressen* 1995-11-05; Skjeseth, Alf. ”Nöd och välstånd sida vid sida i Polen”. *Svenska Dagbladet* 1995-11-28; Haverdahl, Anna-Lena. ”Livet i väntan på att få dö” och ”Hård kamp för värdig ålderdom”. *Svenska Dagbladet* 1996-09-22.

⁷⁰ Sandström, Bosse. ”Sjukhuset i Polen – här fattas allt”. *Aftonbladet* 1989-05-21. Crofts, Maria. ”Barnen som väntar på att dö”. *Aftonbladet* 1989-05-13. Nygren, Ronny. ”Polen idag – en dödsmärkt tiggare”. *Aftonbladet* 1989-08-22; Lundberg, Börje. ”De har inte råd att rädda sin son. Cancervården kostar 750 000 kronor”. *Expressen* 1995-12-23; Lundin, Tomas. ”Polackerna skriker efter privat sjukvård”. *Svenska Dagbladet* 1998-03-07.

⁷¹ Hagerfors, Anna-Maria; Lewandowski, Józef (medhjälpare och tolk). ”Polens blysjuka barn”. *Dagens Nyheter* 1989-05-11.

⁷² Hagerfors, Anna-Maria; Lewandowski, Józef (medarbetare och tolk). ”Här har naturen brutit samman”. *Dagens Nyheter* 1989-05-14.

⁷³ ”Rätt stöd åt Polen” (ledarartikel). *Dagens Nyheter* 1989-09-18.

⁷⁴ Den handikappade flickan Agata som antagits till ett vårdprogram på Karolinska sjukhuset beskrivs i *Aftonbladet* 1989. 1990 sätts en annan polsk flicka, Kasia, i fokus: hennes föräldrar har bett om miljöasyl i Sverige och fått avslag. Söderberg, Lars. ”Adjö, Agata. Sista mötet med ortopederna”. *Aftonbladet* 1989-05-21; ”Låt Agata stanna. Upprop till invandrarministern!”. *Aftonbladet* 1989-05-22; Lidén, Svante. ”Snälla kungen hjälp mig: Kungen är Kasias sista hopp”. *Aftonbladet* 1990-08-06.

tolska kyrkans skugga då de förvägras tillgång till preventivmedel och fri abort.⁷⁵

Den katolska kyrkans ställning i det polska samhället undergår en kritisk granskning i flera svenska skildringar. Redan vid slutet av brytningsåret 1989 börjar den gamla misstron mot katolicismen ersätta beundran för kyrkans insatser i frihetskampen och dominera rapporteringen. Man kritiserar såväl politikernas skamlösa försök att vinna kyrkans stöd i sin kamp om makten såsom kyrkans inblandning i politiken. ”Den som får kyrkans gunst vet att hans namn kommer att nämnas under gudstjänsterna och att kyrkans auktoriteter kommer att förordad honom på tidningarnas debattsidor” upplyser svenska journalister i sina rapporter från polska valkampanjer.⁷⁶ I gengäld vill kyrkan ha hjälp med att lyfta fram sina prioriteringsområden: återinförande av religion som skolämne, inskrivande av religion i grundlagen och totalt abortförbud.

I bilden av den polska katolicismen är den exotiska anstrykningen borta. Den katolska kyrkan betraktats som vidskepelsens fäste och ett tillhåll för bakåtsträvare, vilket tydligt kan märkas i skildringarna av den så kallade abortstriden. Abortförbudet betecknas som ”samhällsmord på kvinnor i Jesu namn”⁷⁷ och Lech Wałęsa, ”den varmt troende åttabarnspappan”, beskylls för att instämma i den nya fundamentalismen.⁷⁸ De katolska präster som presenteras i artiklarna framstår som trångsynta och intoleranta.⁷⁹ Svenska journalister lägger dessutom märke till antisemitiska attityder som frodas inom polska kyrkan.⁸⁰

Den religiösa dimensionen av den polska patriotismen börjar på nytt diskuteras och nu som för flera hundra år sedan varnar svenska kommentatorer för blind katolsk fanatism.⁸¹

De fyra grundtraditionerna som ingår i den svenska polenbilden har under historiens lopp evaluerat, gripit in i varandra och omtolkats beroende på det

⁷⁵ ”Polsk abortstrid” (ledarartikel). *Svenska Dagbladet* 1990-11-12; Haverdahl, Anna-Lena. ”Barack tillfällig fristad för kvinnor”. *Svenska Dagbladet* 1993-04-26; Larsson, Karl-Olov; Pieniowski, Håkan. ”Några mil söder om Ystad drivs kvinnor i döden”. *Aftonbladet* 1994-08-18. Larsson och Pieniowski presenterade de polska kvinnornas situation också i den dokumentära filmen *Larmrapport Polen*.

⁷⁶ Nilsson, PM. ”Polens affärer och påvens”. *Expressen* 1995-06-25; Jfr: Thall, Anders. ”Präster kan avgöra valet”. *Sydsvenska Dagbladet* 1991-10-27.

⁷⁷ Larsson, Karl-Olov; Pieniowski, Håkan. ”Några mil söder om Ystad drivs kvinnor i döden”. *Aftonbladet* 1994-08-18.

⁷⁸ Hellström, Tobias. ”Gud hjälpe Walesa”. *Expressen* 1995-11-03. Jfr: Svenning, Olle. ”Polen drömmer om rikedom istället för solidaritet”. *Aftonbladet* 1990-11-25.

⁷⁹ Haverdahl, Anna-Lena. ”Kvinnan är bara tillfällig boning”. *Svenska Dagbladet* 1993-04-25; Larsson, Karl-Olov; Pieniowski, Håkan. ”Den som gör abort kan aldrig få förlåtelse”. *Expressen* 1993-12-01.

⁸⁰ Bachner, Henrik. ”En mörkman från Polen”. *Expressen* 1989-08-30; Hermansson, Håkan. ”Den ärade prästen visade sig således vara antisemit ...”. *Arbetet* 1995-06-21; Nilsson, PM. ”Polens affärer – och påvens”. *Expressen* 1995-06-25.

⁸¹ Hästad, Disa. ”Nationalismen hotfull slutfas fär östdiktatur”. *Dagens Nyheter* 1993-01-07.

historiska och samhällseliga sammanhanget. Polackernas tapperhet och kampvilja har ibland uppfattats som uttryck för destruktiv bråkighet. Den polska katolicismen har bemötts med kritik, när den förknippats med fanatism och intolerans, eller med respekt och beundran för den polska kyrkans insatser i att skapa nationellt samförstånd och vara den polska andliga kulturens högborg. Man har hyst medlidande med det hårt prövade polska folket men även betraktat martyrfasoner som en nationell ovana. I flera fall är det svårt att avgöra var gränsen mellan uppskattning och klander går och vilken av attityderna som överväger.

Analysen av texter publicerade i svenska tidningar under perioden 1989–1999 visar att de traditionella föreställningarna ofta återopas i den nyare svenska rapporteringen från Polen och att de ofta anpassas till den rådande situationen och får en ny innebörd. Och eftersom de är fast förankrade i svenskarnas självbild hjälper de till att skapa kollektiva referensramar som i sin tur underlättar förståelse och systematisering av den förmedlade informationen.

De traditionella uppfattningarna om polackernas för- och nackdelar har modifierats och anpassats till aktuella behov. Men de lever kvar och dyker upp i allt nyare skepnader. Egensinniga katolska orostiftare eller okuvliga frihetskämpar med martyrgloria? I svenska berättelser är vi, polacker, lite av varje. Vare sig vi vill det eller ej...

LITTERATURFÖRTECKNING

- Billig, Michael. 1995. *Banal Nationalism*. London: Sage publications.
- Bra Böckers Lexikon. 1988. Malmö: Bokförlaget Bra Böcker, Band 18.
- Cieślak, Tadeusz. 1973. *Polska i Skandynawia w XIX i XX wieku*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Czubiński, Antoni. 2002. *Historia Polski 1864-2001*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Gunnarsson, Gunnar. 1935. *Det återuppståndna Polen (= Studentföreningen Verdandis Småskrifter 375)*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Hassler, Göran (red.). 1989. *Bellman* (en antologi). Stockholm: En bok för alla.
- Höjelid, Stefan. 1991. *Sovjetbilden i nordisk press. Svenska, norska och finländska reaktioner på sovjetiskt agerande (= Lund Political Studies 67)*. Lund: Studentlitteratur.
- Kersten, Adam. 1973. *Historia Szwejci*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Kristiansen, Kristof K., Rasmussen, Jens R. (red.). 1988. *Fjendebilleder og fremmedhad*. FN-forbundet.
- Larsson, Mika. 1981. *Det började i Gdańsk*. Stockholm: Författarförlag.
- Linde-Laursen, Anders. 1991. "... derfra min verden går" – om national identitet. I: Linde-Laursen, Anders, Nilsson, Jan Olof (red.). *Nationella identiteter i Norden – ett fullbordat projekt?* Nordiska rådet, s. 11-38.
- Löfgren, Orvar. 1995. Nationella arenor. I: Ehn, Billy, Frykman, Jonas, Löfgren, Orvar. *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*. Stockholm: Natur och Kultur, s. 21-113.
- Möllerström, Sten. 1973. *Polen ABC*. Warszawa: Sport i Turystyka.
- Neuger, Leonard. 2000. Från skurkaktig barbar till kåt intelleuell. Svensken i polsk litteratur. I: Törnquist-Plewa, Barbara (red.). *Sverige och Polen. Nationer och stereotyper (= Slavica Lundensia 20)*. Lund: Department of Slavonic Studies. Lund University, s. 111-124.

- Nordisk Familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi*. 1915. Stockholm: Nordisk Familjeboks Förlags Aktiebolag. Tjugoförsta Bandet.
- Nyström, Anton. 1925. *Polen förr och nu*. Stockholm: Hökerbergs.
- Packalén, Małgorzata Anna. 1998. "Sanningen vill älskas med en sval och stilla kärlek" – om Fredriks Bööks förhållande till Polen. I: Gyllin, Roger, Svanberg, Ingemar (red.). *Bröd och salt. Svenska kulturkontakter med Öst* (En vänbok till Sven Gustavsson). Uppsala: Slaviska institutionen. Uppsala universitetet, s. 194-215.
- Ślaski, Kazimierz. 1977. *Tysiąclecie polsko-skandynawskich stosunków kulturalnych* (= *Wydawnictwo Instytutu Bałtyckiego w Gdańsku 10. Seria skandynawoznawcza, tom IV*). Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Szymański, Jan. 1997. *Szwecja w świadomości polskiej na przełomie XIX i XX wieku. I: Szwecja w XX wieku. Polskie fascynacje i rozczarowania*. Dni Kultury Szwedzkiej. Wrocław.
- Uggla, Andrzej Nils. 1986. *Den svenska polenbilden och polsk prosa i Sverige 1939–1960. Två studier i reception*. (= *Uppsala Slavic Papers 12*). Uppsala: Department of Slavic Languages. Uppsala University.
- 1989. *Från politik till litteratur. Sveriges väg till den polska nationella diktningen under 1800-talet i sju studier* (= *Uppsala Slavic Papers 15*), Uppsala: Department of Slavic Languages. Uppsala University.
- Wróblewska, Jadwiga. 1986. *Szwecja wobec powstania styczniowego* (= *Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Seria monografii 84*). Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Żmuda-Trzebiatowska, Magdalena. 2000. Om Polen i svensk dagspress. *Folia Scandinavica Posnaniensia* 6, s. 125-139.
- *Polen-Sverige. Bilden av den andre och den nationella identiteten motbakgrund av svenska och polska presstexter från åren 1989-1999*. Doktorsavhandling, opublicerad (2002).
- Stereotyper som referensram. Bilden av Polen i svensk dagspress 1989–1999. I: Törnquist Plewa, Barbara (red.). *Sverige och Polen. Nationer och stereotyper*. (= *Slavica Lundensia 20*) Lund: Department of Slavonic Studies. Lund University, s. 83-104.

SVENSKA TIDNINGARTIKLAR

- "De polska krucifixen" (ledarartikel). *Sydsvenska Dagbladet* 1984-03-16.
- "En polsk martyr" (ledarartikel). *Svenska Dagbladet* 1983-05-21.
- "EU-kandidater tar nya tag" (ledarartikel). *Dagens Nyheter* 1995-02-12.
- "Giv akt, Walesa!" (ledarartikel). *Aftonbladet* 1990-11-22.
- "Här sitter 150 oppositionella kvinnor fängslade" (osignerad). *Svenska Dagbladet* 1982-07-05.
- "Jaruzelski slåss mot krucifixet" (ledarartikel). *Expressen* 1984-03-20.
- "Låt Agata stanna. Upprop till invandrarministern!" (ledarartikel). *Aftonbladet* 1989-05-22.
- "Mördarna i Polen" (ledarartikel). *Dagens Nyheter* 1984-11-01.
- "Orolig framtid för Polen" (ledarartikel). *Sydsvenska Dagbladet* 1991-10-29.
- "Polens affärer" (ledarartikel). *Svenska Dagbladet* 1988-07-15.
- "Polens affärer" (ledarartikel). *Svenska Dagbladet* 1989-07-05.
- "Polens affärer" (ledarartikel). *Svenska Dagbladet* 1990-12-11.
- "Polens affärer" (ledarartikel). *Svenska Dagbladet* 1991-02-09.
- "Polens kors" (ledarartikel). *Dagens Nyheter* 1984-03-19.
- "Polsk abortstrid" (ledarartikel). *Svenska Dagbladet* 1990-11-12.
- "Polsk riksdag" (ledarartikel). *Sydsvenska Dagbladet* 1991-10-27.
- "Rätt stöd åt Polen" (ledarartikel). *Dagens Nyheter* 1989-09-18.
- "Valet som bäddar för »polsk riksdag«" (osignerad). *Aftonbladet* 1991-10-26.
- Bachner, Henrik. "En mörkman från Polen". *Expressen* 1989-08-30.
- Crofts, Maria. "Barnen som väntar på att dö". *Aftonbladet* 1989-05-13.

- Hagerfors, Anna-Maria, Lewandowski, Józef (medarbetare och tolk). "På jakt efter en ny gemenskap". *Dagens Nyheter* 1998-03-22.
- "Här har naturen brutit samman". *Dagens Nyheter* 1989-05-14.
- "Polens blysjuka barn". *Dagens Nyheter* 1989-05-11.
- Haverdahl, Anna-Lena. "Barack tillfällig fristad för kvinnor". *Svenska Dagbladet* 1993-04-26.
- "Kvinnan är bara tillfällig boning". *Svenska Dagbladet* 1993-04-25.
- "Hård kamp för värdig ålderdom". *Svenska Dagbladet* 1996-09-22.
- "Livet i väntan på att få dö". *Svenska Dagbladet* 1996-09-22.
- Hellström, Tobias. "Gud hjälpe Walesa". *Expressen* 1995-11-03.
- "Polens vinnare... och förlorare". *Expressen* 1995-11-05.
- Hermansson, Håkan. "Den dagliga jakten på mat en nervpåfrestande fråga". *Arbetet* 1980-12-13.
- "Den ärade prästen visade sig således vara antisemit...". *Arbetet* 1995-06-21.
- Håstad, Disa. "Nationalismen hotfull slutfas fär östdiktatur". *Dagens Nyheter* 1993-01-07.
- Larsson, Karl-Olov, Pieniowski, Håkan. "Några mil söder om Ystad drivs kvinnor i döden". *Aftonbladet* 1994-08-18.
- "Den som gör abort kan aldrig få förlåtelse". *Expressen* 1993-12-01.
- Leckius, Ingemar. "Solidaritets skyddspatron". *Sydsvenska Dagbladet* 1985-03-26.
- Lewis, Paul. "Fångar misshandlades av vakter". *Svenska Dagbladet* 1982-07-14.
- Lidén, Svante. "Snälla kungen hjälp mig: Kungen är Kasias sista hopp". *Aftonbladet* 1990-08-06.
- Lindström, Jan. "Flera timmar i matkön". *Expressen* 1981-03-29.
- "Gud vet... hur det ska gå för strejkledaren - och hans Polen". *Expressen* 1980-09-29.
- Lundberg, Börje. "De har inte råd att rädda sin son. Cancervården kostar 750 000 kronor". *Expressen* 1995-12-23.
- Lundin, Tomas. "Polackerna skriker efter privat sjukvård". *Svenska Dagbladet* 1998-03-07.
- Mårtensson, Ola. "Visst angår oss Polens affärer". *Sydsvenska Dagbladet* 1981-11-15.
- Nilsson, PM. "Polens affärer och påvens". *Expressen* 1995-06-25.
- Nygren, Ronny. "Polen idag – en dödsmärkt tiggare". *Aftonbladet* 1989-08-22.
- Pagrotsky, Leif. "Polen i fokus". *Sydsvenska Dagbladet* 1999-04-09.
- Person, Lasse. "Walesa: Prästens minne ska leva i århundraden". *Expressen* 1985-01-21.
- "Barnets korståg skakar Polens regering". *Expressen* 1984-03-19.
- "Fången som befriar Polen. Walesas liv – en kamp för värdighet". *Expressen* 1989-08-18.
- Rawa, Tadeusz. "För Stanisława var det bättre fört". *Sydsvenska Dagbladet* 1991-08-02.
- Sandström, Bosse. "Sjukhuset i Polen – här fattas allt". *Aftonbladet* 1989-05-21.
- Sjö, Björn. "Rikare i anden än i börser". *Arbetet* 1993-07-11.
- Skjeseth, Alf. "Nöd och välstånd sida vid sida i Polen". *Svenska Dagbladet* 1995-11-28.
- Skott, Staffan. "Bortförde prästen hitad död i damm". *Dagens Nyheter* 1984-10-31.
- Swartz, Richard. "Polen på randen till politiskt kaos". *Svenska Dagbladet* 1991-11-10.
- "Motstånd idag – då ingriper Moskva". *Svenska Dagbladet* 1980-12-14.
- Svenning, Olle. "Polen drömmer om rikedom istället för solidaritet". *Aftonbladet* 1990-11-25.
- "Strejkledaren som bytte sida". *Aftonbladet* 1995-03-29.
- Söderberg, Lars. "Adjö, Agata. Sista mötet med ortopeden". *Aftonbladet* 1989-05-21.
- Söderberg, Staffan. "Kyrkan i Polen: en utmaning för CIA och KGB". *Sydsvenska Dagbladet* 1987-05-06.
- Thall, Anders. "Prästerna kan avgöra valet". *Sydsvenska Dagbladet* 1991-10-27.
- "Tiggare på gatan – ny polsk företeelse". *Sydsvenska Dagbladet* 1991-04-14.
- Winiarski, Michael. "Det är en underbar saga". *Dagens Nyheter* 1999-10-31.
- Wästefors, David. "Det nya Öst ligger öster om Polen". *Sydsvenska Dagbladet* 1999-07-16.
- Ågren, Annika. "Polens fattiga tvingas ut på gatan". *Sydsvenska Dagbladet* 1994-06-24.

